

С. М. ХОДЗІН

ГІСТАРЫЧНАЯ НАВУКА Ў XXI ст.: ПРАБЛЕМЫ ДЛЯ АСЭНСАВАННЯ

Стан любой навукі ацэньваецца здольнасцю прафесіяналаў не толькі выпрацаваць новыя веды, але і стварыць трывалы механізм для перадачы іх наступным пакаленням. Нарастаючыя працэсы глабалізацыі вызначаюць таксама патрабаванне да інтэлектуалаў, найперш гуманітарных, захаваць свае каштоўнасці, традыцыі, мову, культуру. Каб выбраць стратэгію замены адной адукацыйнай мадэлі іншай, неабходна не толькі мець аб'ектыўныя крытэрыі ацэнкі дынамікі сітуацыі, але і выявіць накіраванасць, тэндэнцыі далейшага руху. Ва ўмовах зразумелага кансерватызму адукацыйнай сферы, устойлівасці педагагічных стэрэатыпаў выбраны накірунак прадвызначае характар і тэмпы развіцця як у бліжэйшай, так і ў вельмі аддаленай перспектыве.

Адзінства навукі, адукацыі і выхавання выявілася яшчэ ў старажытным выразе «*Historia est magistra vitae*». Не менш старажытным з'яўляецца і імкненне гісторыкаў да цэласнага асэнсавання свету, вызначэння перспектывы яго развіцця. Незавершанасць такіх спроб спараджала дзве рэчы: з аднаго боку, канстатацыю чарговага крызісу гісторыі, з другога — пошукі новых універсальных і абсалютных тэорый і метадаў гістарычнага пазнання.

Напрыканцы XX ст. на старонках навуковай і навукова-публіцыстычнай літаратуры, у дакладах і тэзісах канферэнцый ізноў замільгалі побач з такімі ацэнкамі, як «крызіс», «канец гісторыі», папулярныя і зараз выразы «лінгвістычны паварот» і «постмадэрнісцкі выклік».

Ужо сам дакладны пераклад з англійскай мовы ўяўляе пэўную тэрміналагічную пастку. Ёсць непераадольная супярэчнасць у выказванні «сучасная сітуацыя — гэта сітуацыя постмадэрна», асабліва калі ўлічыць, што «*modern*» — у англійскай мове — гэта і ёсць «сучаснасць». Калі перайсці да сутнасці, то само паняцце «постмадэрн» уяўляе нейкую рэакцыю на папя-

рэдні, даволі працяглы этап гісторыі. «Постмадэрнісцкі выклік» перш за ўсё накіраваны супраць уяўлення аб аб'екце пазнання. У новым разуменні ён трактуецца не як штосьці знешняе па адносінах да суб'екта, а як тое, што канструюецца моўнай і дыскурсіўнай практыкай.

Недавер метагісторыі да метаапавядання перавызначыў такую «постмадэрнісцкую Мекку», як мікрагісторыя. І калі ў выпрацоўцы розных пунктаў гледжання прадстаўнікі новай школы гісторыкаў дасягнулі безумоўных поспехаў, то спосаб эксплікацыі макрагістарычнага кантэксту па-ранейшаму застаецца незразумелым¹. У народзе кажуць, што новае — гэта добра забытае старое. Такого кшталту крызіс наратыву метагісторыі ўжо не раз назіраўся ў еўрапейскай культурнай традыцыі. Дастаткова ўспомніць крызіс летапісна-хранікальнага жанру. Пасля глабальных канфліктаў XVI—XVII ст. патрыятычны пафас летапісання і гісторыка-мемуарнага апавядання змяніўся глабальным расчараваннем у спробах знайсці ў гісторыі дакладныя адказы на пытанні сучаснага жыцця. Беларуская мемуарыстыка XVIII ст. — гэта хутчэй матэрыял для таго, што зараз называюць мікрагісторыяй, псіхагісторыяй. Постмадэрн, які, па вызначэнні Дж. Тоша, «рэактыўная з'ява», адрознівае менавіта расчараванне ў агульных гісторыка-тэарэтычных

пабудовах. Для Ф. Фукуямы сітуацыя постмадэрна — гэта «трыумф Захаду», перамога лібералізму як ідэі. Аднак апошняя не змагла запоўніць нават той вакуум, што ўзнік у выніку крызісу камуністычнай ідэалогіі і прывёў да распаду СССР.

Аб гістарычных біяграфіях, напісаных з пазіцыі псіхагісторыі, патрэбна сказаць асобна. Псіхааналітык Э. Эрыксан напісаў у 1950-я гг. у ЗША настолькі таленавітую работу «Малады Лютэр», што нават «традыцыйныя» гісторыкі пачалі заклікаць больш уважліва ставіцца да выкарыстання метадаў псіхалогіі. Але, нягледзячы на з'яўленне іншых псіхабіяграфій (Гітлера, Троцкага, Гандзі і г. д.), можна канстатаваць, што ў цэлым гэты накірунак не зацвердзіўся ў гістарычных даследаваннях. Аналізуючы прычыны такой з'явы, патрэбна пазначыць наступнае: пераход да выкарыстання новых рэсурсаў вывучэння адбываўся пад акампанемент крытыкі пазітывісцкай, марксісцкай школ як выключна апісальных (па вызначэнні Дж. Калінгвуда, «гісторыі нажніц і клею»). Але і «дыялог дзвюх эпох» па-ранейшаму адбываецца ў форме маналога. Прадстаўнікі новай гістарычнай школы нярэдка даследуюць мінулае праз катэгорыі сучаснага, забываючы, што «людзі ў мінулым» — са своеасаблівым светапоглядам, яны не толькі прадстаўнікі іншай эпохі, але і пэўных сацыяльных груп, аўтары са сваёй індывідуальнай псіхалогіяй. Перанясенне вопыту клінічнай псіхалогіі XIX—XX ст. на эпохі XV—XVI ст. нічым не адрозніваецца ад таго, як прадстаўнікі марксісцкай школы вызначалі класы ў антычным грамадстве.

Тут мы маем магчымасць перайсці да такога феномена ў гістарыяграфіі, які гісторыкі называюць «антрапалагічным паваротам». У адносінах да гуманітарнай навукі, што займаецца чалавекам па вызначэнні, лозунг антрапалагізму, ці «чалавечнасці», парадаксальны, з прымессю таўталогіі. Мы можам разглядаць гэтую з'яву менавіта з пункту гледжання пашырэння таго поля гісторыі, якое яна страціла ў выніку дэцэнтралізацыі гуманітарыстыкі. Урэшце гісторыкам заўсёды наканаваны лёс працаваць у міждысцыплінарнай, дакладней, полідысцыплінарнай сферы. Па меркаванні асобных аўтарытэтных гісторыкаў (Ф. Брадэль, І. Кон), гісторыя — гэта ўвогуле сістэма гістарычных навук. Не спадзеючыся вярнуць братоў-гуманітарыяў у лона гістарычнай навукі, нашымі калегамі ў Расійскім дзяржаўным гуманітарным універсітэце распрацавана цэлая канцэпцыя аб крыніцазнаўстве як аснове полідысцыплінарнага гуманітарнага сінтэзу. Тэрміналогія гэтага сінтэзу па-ранейшаму застаецца малараспрацаванай, што істотна замаруджвае працэсы міждысцыплінарнай інтэграцыі. Значэнне дадзенай праблемы адчуваецца асабліва ўяўна, калі праз выкарыстоўваемую тэрміналогію, праз тэрміналагічны апарат вызначаюцца розныя, часам супрацьлеглыя тэорыі гістарычнага працэсу, розныя метадалагічныя падыходы. Можна заўважыць, што нацыянальная канцэпцыя гісторыі ў 1990-я гг. пісалася ў нас з выкарыстаннем старой марксісцкай тэрміналогіі.

Тэрміналагічныя спрэчкі асабліва абвастрыліся, калі заходнееўрапейскія гісторыкі (а ўслед за імі — ва Усходняй і Цэнтральнай Еўропе) захапіліся такімі накірункамі, як гісторыя паўсядзённасці і (без выкарыстання дакладнага перакладу з англійскай мовы) вусная гісторыя. У заходняй гістарыяграфіі стварыўся фетыш паўсядзённасці, каб з выкарыстаннем шырокіх апісанняў, спосабаў, прапанаваных антрапологамі, вызначыць усе дэталі жыцця штодзень. З пункту гледжання факталагічнага вывучэнне быту не перапынялася, напрыклад, беларускімі гісторыкамі ніколі. Іншая справа, што займаліся гэтым пераважна этнографы. «Чыстыя» гісторыкі быццам скінулі з сябе лішні цяжар і, вывучаючы амаль выключна пісьмовыя крыніцы, толькі час ад часу звярталіся да даследавання фальклору. Між тым гісторыя не можа стаць толькі «мінулым». Яна з'яўляецца вынікам асэнсавання праз сучасную гістарычную свядомасць гістарычнага вопыту мінулага. А культура прадстаўляе нам «другую рэальнасць», г. зн. ментальныя

ўяўленні, стэрэатыпы паводзін, мадэлі мыслення, звычаі і каштоўнасці, у якіх успрымалася і перадавалася людзьмі мінулага сучаснае ім жыццё.

Гісторыя паўсядзённасці, вусная гісторыя востра ставяць праблему крыніц. Нават павярхоўны позірк на гістарычнае поле замежжа (не заўсёды «далёкага», да прыкладу Польшча) дазваляе заўважыць і яшчэ адну асаблі-

васць заходнееўрапейскай гістарыяграфіі: амаль татальную распрацоўку матэрыялаў у архівасховішчах і публікацыях. Менавіта ў такіх умовах адбываецца пошук новых ракурсаў даследавання ўжо вядомых, даўно апісаных і вывучаных крыніц. Уключэнне ж постсавецкіх гісторыкаў у навамодныя пошукі адбываецца ў зусім іншых умовах. Асаблівасці гістарычнага развіцця і фарміравання нашых архіўных фондаў (асабліва з канца XVIII ст.) прадвызначылі тое, што мы тут часцей знаходзім матэрыялы, якія характарызуюць дзяржаву, царкву, установы і многа меней — асобных людзей, іх настроі, трагедыі і поспехі. Яшчэ адну праблему складае наступная акалічнасць: даследчыкі часам не прымаюць пад увагу пэўную «аўтаномнасць» архіваў і архіўных фондаў, асаблівасці іх фарміравання і структуру. Не разглядаючы архіўныя фонды як пэўную сінергетычную мадэль, гісторыкі-спажыўцы ідуць у архівы, па трапным выразе прафесара Т. І. Хархордзінай, «з мэтай вырываць (красці) факты»². Не заўсёды прадстаўнікоў навамодных накірункаў адрознівае ўменне прааналізаваць сабраны эмпірычны матэрыял. А гэта спараджае недавер.

Метадалагічнае раздарожжа і пашырэнне міждысцыплінарнага ракурсу даследаванняў прыводзіць да запазычання метадаў іншых навук, у тым ліку прыродазнаўчых. Сінергетычныя пабудовы з'явіліся пасля крызісу марксісцка-ленінскай тэорыі чарговай спробай гісторыкаў даказаць аб'ектыўнасць гісторыі, а таксама пацвердзіць яе прагнастычную функцыю. Калі раней прысутнічала «рэвалюцыйная сітуацыя», то зараз — «кропка біфуркацыі».

Дарэчы, гісторыкі паглыбіліся не толькі ў вывучэнне прычын, якія выклікаюць змены ў складаных дынамічных сістэмах, але і фактараў, што прадвызначаюць іх стабільнасць. У гэтым накірунку найперш патрэбна падкрэсліць уплыў прац буйнейшага тэарэтыка сацыялогіі XX ст. Талкота Парсанса. Многім з яго крытыкаў здаецца, што Парсанс перабольшвае ролю норм, традыцыі ў захаванні стабільнасці сістэмы. Сапраўды, на першы погляд за хваляй матэрыяльных рэчаў, праблем і дзеянняў сацыяльная норма зусім незаўважная. Ці ж можа нейкае чыстае ўяўленне штосьці рэгуляваць і стабілізаваць? Але Т. Парсанс аргументавана паказвае: чалавек дзейнічае, упарадкоўвае рэальнасць у адпаведнасці са сваімі ўяўленнямі, якія ён засвоіў і ператварыў у свае перакананні і якія сталі матывацыяй яго дзеянняў³.

Г. Лебон, якога лічаць тэарэтыкам псіхалогіі натоўпу, пісаў: «Вялікія перавароты, якія папярэднічаюць зменам цывілізацый, найчасцей тлумачаць прычынамі знешнімі. Але больш уважлівае вывучэнне гэтых падзей паказвае, што за гэтымі, быццам верагоднымі прычынамі найчасцей хаваюцца глыбокія змены ў ідэях народаў». І прадаўжае: «Адзіныя істотныя змены, з якіх вынікае абнаўленне цывілізацый, адбываюцца ў ідэях, паняццях і вераваннях»⁴.

А між іншым, менавіта праз гісторыю ў большай ступені фарміруецца светапогляд, вызначаецца традыцыя. Ва ўмовах ўмацавання Рэспублікі Беларусь як суверэннай і незалежнай дзяржавы, узмацнення працэсу патрыятычнага выхавання, ідэалагічнай работы гэта мы павінны пазначыць дакладна і адказна.

Як бы і колькі б мы ні гаварылі аб крызісе метаапавядання і постмадэрна, гісторыя (можа, у крыху іншых формах і ступені) выконвае такую функцыю, як фарміраванне ідэнтычнасці. Кангрэс (EUROCLIO) у Кардыфе (сакавік 2004, Уэльс, Злучанае Каралеўства Вялікабрытанія) прадэманстраваў, што гэтая праблема хвалюе выкладчыкаў гісторыі не толькі на постсавецкай прасторы. Ідэнтычнасць соцыуму асобнага чалавека фарміруецца праз дзейне механізмаў сацыяльнай памяці, праз той — магчымы быць трывалым — механізм трансляцыі гістарычных ведаў, які пранізвае не толькі сферу тэорыі, але і паўсядзённага жыцця.

* * *

Гістарычны факультэт БДУ у 2004 г. адзначыў свой 70-гадовы юбілей. Прапануемы зборнік узнаўляе добрую традыцыю штогадовай публікацыі лепшых навуковых і навукова-метадычных напрацовак прафесарска-выкладчыцкага складу і аспірантаў факультэта. З мэтай пашырэння поля гістарычнага даследавання і міждысцыплінарнага вывучэння мяркуецца размяшчаць у зборніку артыкулы вядомых вучоных замежных краін, спецыялістаў іншых факультэтаў БДУ і вышэйшых навучальных устаноў Рэспублікі Беларусь.

Гістарычны факультэт Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта мае ґрунтоўныя традыцыі ў галіне падрыхтоўкі спецыялістаў-гісторыкаў. Па сутнасці, яны былі закладзены першым рэктарам БДУ Уладзімірам Іванавічам Пічэтам задоўга да афіцыйнага адкрыцця факультэта ў 1934 г. Так сталася, што сярод арганізатараў БДУ былі многія вядомыя гісторыкі. У. І. Пічэта, добра ведаючы лепшых прадстаўнікоў гістарычнай навукі, запрашаў іх у Мінск на выкладчыцкую работу, аказваў ім вялікую падтрымку. Першую лекцыю для студэнтаў БДУ прачытаў прафесар Дзмітрый Пятровіч Канчалюўскі па тэме «Аб культуры Міжземнамор'я ў эпоху панавання Рыма». Першыя вучэбныя планы амаль усіх спецыяльнасцей, і найперш гуманітарных, былі насычаны гістарычнымі дысцыплінамі. Для гістарычнай навукі 1920-я гг., як і для ўсёй навукі і культуры Беларусі, сталіся гадамі актыўнага станаўлення і развіцця. Менавіта ў гэты час, дзякуючы прафесарам і выкладчыкам БДУ, на аснове лепшых традыцый расійскіх гісторыкаў пачынае фарміравацца бе-

ларуская гістарычная школа. Адною з яе характэрных рыс была пільная ўвага да крыніц і гісторыі развіцця гістарычнай навукі.

Стварэнне гістарычных факультэтаў ва ўніверсітэтах СССР было яскравай прайвай рэакцыі вышэйшага кіраўніцтва краіны на неабходнасць асэнсавання маладымі пакаленнямі новых рэалій, разумення прычын і зместу перамен, сістэмнага вывучэння праблем. Развіццё навуковай традыцыі і выкладанне былі цесна звязаны са станаўленнем ідэалогіі савецкай дзяржавы, дзе гістарычным факультэтам надавалася першачарговае значэнне.

У 1930-я гг. пачала складвацца сучасная структура кафедраў гістарычнага факультэта. У 1934 г. у складзе гістфака дзейнічалі кафедры гісторыі СССР і БССР, гісторыі старажытнага часу і гісторыі сярэдніх вякоў. У 1936 г. была створана кафедра гісторыі новага і навейшага часу. У 1937 г. у БДУ быў створаны Савет па абароне доктарскіх і кандыдацкіх дысертацый па гістарычных навуках.

Далей было ўсё: поспехі, выпрабаванні, рэпрэсіі, вайна. Дзесяткі студэнтаў і выкладчыкаў гістарычнага факультэта змагаліся на франтах вайны, у падполлі. Сапраўдным подзвігам можна лічыць аднаўленне дзейнасці БДУ і гістарычнага факультэта на чыгуначнай станцыі Сходня пад Масквой.

У пасляваенны перыяд гістарычны факультэт па-ранейшаму з'яўляўся адным з найбольш прэстыжных і забяспечаных кваліфікаванымі кадрамі. Да 1989 г. ґрунтоўнай

часткай гістарычнага факультэта былі студэнты і выкладчыкі філасофска-эканамічнага аддзялення.

У 1992/93 навучальным годзе на факультэце ўпершыню ў Беларусі была распачата падрыхтоўка студэнтаў па спецыяльнасцях «Гісторыка-архівазнаўства», «Музеязнаўства і ахова помнікаў гісторыі і культуры», «Міжнародныя адносіны». Такім чынам, быў ліквідаваны вакуум, які ўзнік пасля распаду СССР, у забеспячэнні Беларусі спецыялістамі вышэйшай кваліфікацыі па гэтых спецыяльнасцях. У лістападзе 1995 г. на базе аддзялення міжнародных адносін быў створаны асобны факультэт. З 2001 г. на факультэце вядзецца падрыхтоўка па спецыяльнасці «Дакументазнаўства і інфармацыйнае забеспячэнне кіравання».

---

¹ Румянцова М. Ф. Теория истории. М.: Аспект Пресс, 2002. С. 26.

² Хорхордина Т. И. Российская наука об архивах // История. Теория. Люди. М.: РГГУ, 2003. С. 37.

³ Парсонс Т. О социальных системах. М., 2002.

⁴ Лебон Г. Психология народов и масс // Психология масс. М., 1988.